

маси, називає на ім'я, зауважує, наповнює індивідуальним змістом, надає цінності. Польський мислитель переконаний, що антропологія майбутнього повинна проходити «персоналізацію» феномену людського буття і людської сутності, вона має бути побудована на христології, позаяк гуманізація людини досягає своєї повноти в Христі. Жодна зі світоглядних систем, окрім християнства не пропонує антропологічної концепції, де б людина поставала як партнер і син Бога. Принципово важливим для Ч. С. Бартніка є те, що персоналістична антропологічна модель, побудована в межах християнського вчення, допомагає людині реалізуватись у повноті обох вимірів її існування: індивідуальному і суспільному.

Анотації

У статті *Горбаня Р. А. «Персоналістична антропологія Чеслава Станіслава Бартніка»* представлено концепцію персоналістичної антропології сучасного католицького філософа і теолога Чеслава Станіслава Бартніка, одного з творців школи польського персоналізму. Автором виявлено, що польський мислитель обстоює антропологічну теологічну модель, побудовану на засадах персоналізму, основним принципом якої виступає Особа Христа як індивідуальна постать і як спільнотна особа, тобто Церква. На переконання Ч. С. Бартніка антропологія має бути основана цілковито на христології, оскільки в Христі гуманізація людини має досягнути своєї повноти. Теолог опрацьовує поняття «спільнотної особи», в якому однаково вагоме значення набувають як індивідуальна особа, так і спільнота осіб, оскільки людина знаходить повноту свого особового виміру тільки в спільноті, в якій реалізує себе. Наголошуючи на взаємній залежності особи від особи, він розглядає суспільство як антропологічне середовище, яке формує особу, даючи їй реалізувати свій потенціал і дійти до повноти людського буття, адже без особових відношень, осередком формування яких є людська спільнота, це було б неможливим. У працях, написаних у різні роки Ч. С. Бартнік розвиває думку про те, що індивідуальну антропологію доповнює спільнотна антропологія, а її в дочасному вимірі – спільнотна антропологія спасіння. Тому важливо розбудовувати повноцінну антропологію на підставі персоналізму та теології, позаяк теорія і практика християнської персоналістичної моделі допомагають здійснити повноту особової та досконалої людини у всіх її вимірах і проявах. У підсумку антропологія має стати універсальною наукою про людину як індивіда і як спільноту. **Ключові слова:** персоналізм, антропологія, теологія, особа, буття, особові відношення (*relatio*), спільнотна особа.

R. A. Gorban. Personalistic Anthropology of Czeslaw Stanislaw Bartnik. The article suggests the conception of Personalistic anthropology of Czeslaw Stanislaw Bartnik, a modern Catholic philosopher and theologian, one of the founders of the Polish Personalist School. The author reveals that the Polish thinker clarifies the anthropologic theological model based on the principles of Personalism, in which the Person of Christ is the main hypostasis being an individual personality and a communal person, that is the Church. Stanislaw Bartnik believed that anthropology must completely base on Christology, as humanization of a man has to fully actualize itself only in Christ. The theologian works out the definition of a *communal personality*, in which both an individual person and community gain the same considerable importance, as a human being finds the fullness of its personal dimensions only in a community, where it achieves its fullness. Accentuating mutual interdependence of personalities, he thinks society to be an anthropological environment that molds a personality, enabling it to realize its potential and reach the fullness of human existence, as it would be impossible without personal relations that are established within a community. In his works, written in different years, Stanislaw Bartnik generates the idea that a communal anthropology, which is complemented by a communal anthropology of salvation in the earthly dimension, is constituent of an individual anthropology. That is why it is important to build up a full-fledged anthropology based on Personalism and theology, as the theory and practice of Christian Personalist model help actualize the fullness of a man's perfect personality in all its dimensions and manifestations. In conclusion, anthropology must become a universal science about a man as an individual and community. **Key words:** Personalism, anthropology, theology, person, existence, personal relations (*relatio*), communal personality.

4.6 Ангеліна АНГЕЛОВА. Концепція «духовного старіння» З.Шехтера-Шаломі.

Постановка проблеми. Сучасний ортодоксальний іудаїзм - це достатньо розгалужений рух, який намагається синтезувати традиційні єврейські цінності з мультикультурним, науковоцентричним, секуляризованим сучасним світом. На думку діячів цього руху, ідеологія єврейських громад має бути збагачена всіма перевагами сучасності, а іудеї повинні конструктивно взаємодіяти з навколишнім соціальним та природним середовищем. Працюючи з різновіковою аудиторією багатьох країн світу, сучасні іудейські лідери не залишаються осторонь і геронтософської тематики. Спираючись на виплеканий

тисячолітньою історією іудаїзму образ старості, вони намагаються виявляти та використовувати позитивні моменти такої глобальної проблеми, як старіння населення.

Серед тих мислителів, які вивели на актуальний науковий рівень проблеми старості та старіння, був Залман Шехтер-Шаломі – рабин-реформатор, мислитель неохасидського напрямку, лідер Всесвітнього руху єврейського оновлення, один із активних пропагандистів міжрелігійної єдності. Ребе Залман є засновником міжконфесійного Інституту духовного старіння – організації, гаслом якої стали слова «Від старіння до мудріння» (From Age-ing to Sage-ing).

Наукова новизна праці. Представлена публікація вперше вводить у вітчизняну гуманітарну науку екуменічну концепцію «духовного старіння» Залмана Шехтера-Шаломі, аналізуючи її зміст, чинники та джерела виникнення. Методологія нашого дослідження базується на використанні феноменологічного підходу, порівняльно-історичного та структурного методів, які надають змогу об'єктивно дослідити витоки та сутність духовно-філософської доктрини З. Шехтера-Шаломі.

Стан дослідженості теми. Вивченням місця ортодоксального іудаїзму в сучасному світі займалися багато дослідників, зокрема А. Вронель, П. Полонський, А. Штайнзальц, А. Кук, Г. Фішман, Е. Спейзер, М. Ідель, Г. Шолем, М. Бубер тощо. Українська іудаїка також не обходить увагою реформаторські ідеї іудаїзму, що відображено в працях М. Басаурі, М. Гона, В. Єленського, О. Іванової, В. Ліхачова, О. Козерода, А. Подольського, Ю. Смілянської, І. Турова, Л. Фінберга та інших дослідників. Геронтософськими проблемами сучасних іудейських спільнот займалися здебільшого зарубіжні вчені, зокрема, Давід Седлі, який висунув ідею про цінність для західного старіючого суспільства традиційного іудейського образу старості²³², Джозеф Флейшман, котрий порівнював давньоєврейські правові установки із сучасною соціальною роботою з літніми особами²³³, Мойсей Стамблер, тексти якого зосереджуються на проблемах старіння сучасних іудейських общин Ізраїлю та США²³⁴, Дена Шенк, яка досліджувала ставлення до літніх жінок як частину образу «єврейської матері»²³⁵.

Постановка завдання. На жаль, геронтософська спадщина З. Шехтера-Шаломі не досліджувалася вітчизняними вченими та їхніми колегами з ближнього зарубіжжя. Твори мислителя не перекладені українською чи російською мовами, немає й критичної чи наукової літератури, яка б висвітлювала його життєтворчість та релігійно-філософські погляди. Незважаючи на популярність його ідей за кордоном, зокрема в США та Ізраїлі, там також відсутнє систематичне дослідження ідей мислителя щодо місця старості та старіння в сучасному світі. Відтак об'єктом публікації є релігійно-філософська спадщина єврейського мислителя З. Шехтера-Шаломі, а предметом - концепція «духовного старіння» мислителя.

Виклад основного матеріалу. Залман Шехтер народився у 1924 році в містечку Жовква (нині Львівська область) у родині хасидів. Незабаром Шехтери переїхали до Відня, де Залман виріс та отримав блискучу ортодоксальну освіту. Юнаком він брав участь у діяльності численних єврейських організацій, які процвітали на той час в Австрії. В 1941 році, рятуючись від нацистів, родина переїхала до США. В 1947 році З. Шехтер отримав благословення від шостого любавицького ребе Й.-І. Шнеерсона в якості ортодоксального рабина хасидської громади, відтоді став емісаром організації Хабад в університетських містечках Массачусетсу і Коннектикуту. Згодом З. Шехтер здобув ступінь з психології релігії в Бостонському університеті та звання доктора наук з давньоєврейської текстології в Об'єднаному єврейському коледжі.

²³² Sedley D. Jewish Perspectives on Ageing Enrichment / David Sedley. – Tag Institute Jewish Social Values. – February 2012.

²³³ Fleishman J. The age of legal maturity in biblical law / Joseph Fleishman. – Journal of the Ancient Near Eastern Society. – №21 (1992). – P. 35-48.

²³⁴ Stambler M. Jewish Ethnicity and Aging / Moses Stambler. – Journal of Jewish Communal Service. – Summer 1974. – P. 336-342.

²³⁵ Shenk D. Honor Thy Mother: Aging Women in the Jewish Tradition / Aging and the Religious Dimension // L. Eugene Thomas, Susan A. Eisenhandler. – ABC-CLIO, 1994. – P. 115-130.

Наприкінці 60-х років м.ст. З. Шехтер покинув хасидський рух внаслідок захоплення християнською містиккою та ідеями хіпі. У 1958 р. він опублікував книгу, присвячену так званій єврейській медитації. З. Шехтер мав власну думку щодо суперечливих питань взаємодії іудейських рухів із різноманітними явищами сучасної культури та з іншими релігіями. Ребе Залман продовжив справу свого життя в статусі «незалежного» хасида, вважаючи хасидизм однією з великих світових духовних традицій. В 1991 р. він видав книгу під назвою «Духовна близькість: дослідження наставництва в хасидизмі».

У 1968 році З. Шехтер та його однодумці створили в Сомервіллі (штат Массачусетс) експериментальну рабинську єшиву Хавурат Шалом. У тому ж році ребе Залман став професором єврейського містицизму і психології релігії в університеті Темпл, де він працював до виходу на пенсію в 1987 році. Протягом свого плідного життя З. Шехтер також займав академічні посади в університеті Манітоба (Вінніпег), у Реконструктивістському рабинському коледжі та в багатьох інших подібних установах.

У своїх духовних та філософських пошуках ребе Залман значно виходив за межі ортодоксального іудаїзму. Зокрема, він був одним з ентузіастів академічного дослідження *кабали*, інтерес до якої виявляли й інші хасидські мислителі. З. Шехтер-Шаломі вважав, що духовні постулати кабали необхідно відкрити для всіх бажаючих, незалежно від їхнього віку, статі та релігійності²³⁶. В 1974 році З. Шехтер був запрошений для читання лекцій з кабалістики в Берклі. Місцева громада, вражена широтою світогляду ребе Залмана, висловленими ним містичними та крос-культурними ідеями, заснувала «лабораторію духовної практики» під назвою «міньян Водоля». Девізом організації є слова: «Оновлюючи старе, робиш святим нове»²³⁷.

На початку 1970-х років З. Шехтер звернувся до *суфізму*, що призвело до активного спілкування з суфіями та його ініціації як шейха суфійського ордена Хазрат Інайят Хана в 1975 р. У 2004 р. ребе Залман став одним зі співзасновників Пустельного Братства Послання – ордена, який поєднав хасидські та суфійські традиції. Залман Шехтер виявляв неабиякий інтерес і до *буддійського вчення*. Зокрема, він керував діяльністю університету Наропа (традиція каг'ю), духовним лідером якого був відомий буддійський учитель Сакьонг Міпхам Рінпоче.

Ребе Залман тяжів до *єкуменізму*, міжконфесійного руху релігійного зближення, ратував за активне спілкування єврейських общин із представниками інших конфесій. Досліджуючи так звані «духовні технології» та методи розвинення свідомості, він мав стійкі дружні та ділові зв'язки з багатьма значущими релігійними лідерами планети. Зокрема, у 1990 році Шехтер-Шаломі разом із групою керівників єврейських общин здійснив подорож до Індії, де відвідав Далай-ламу.

Реформаторські ідеї З. Шехтера лягли в основу такого поняття як *ню-ейджівський іудаїзм* (New Age Judaism). Розкриваючи провідну ідею Нью Ейдж про настання нової духовної епохи, так званої Ери Водоля, ребе Залман використовував поняття «парадигмальний зсув», який запозичив з роботи Т. Куна «Структура наукових революцій». Згідно з ребе Залманом, зміна парадигми призводить до нової пантеїстичної ери, в якій божество виявляє себе всередині людини. Відчуття Його в собі можна за допомогою практики іудейської медитації, адже в епоху радикальних новоутворень необхідне реформування традиційної молитви. Нова ера повинна стати епохою гуманізму й братерства людей, загальної гармонії, миру та свободи²³⁸.

Також Шехтер-Шаломі закликав до взаємодії іудаїзму з *холістичною психологією* (від англ. whole – цілий), популярною серед послідовників різноманітних відгалужень Нью

²³⁶ Бессерман П. Каббала и еврейский мистицизм. Введение в философию и практику мистических традиций иудаизма. – М., 2003. – С. 18.

²³⁷ Сайт «міньяна Водоля» <http://www.aquarianminyan.org/history>

²³⁸ Хус Б. Новая эра каббалы. Современная каббала, Нью Эйдж и духовность в эпоху постмодерна // Боаз Хус / Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2013. – № 4(31). – С. 122-123.

Ейдж²³⁹. Цей метод дослідження людської психіки передбачає інтегративний підхід, що ґрунтується на принципі цілісності особистості, коли її емоційна, ментальна, духовна, соціальна та фізична сторони постають як нерозривна єдність. Холістична психологія відштовхується від поєднання західної психології з християнськими, суфійськими й східними містичними вченнями та релігіями.

На початку 1980-тих Залман Шехтер додав до свого прізвища прізвисько Шаломі (від єврейського слова «шалом» – мир), як декларацію свого прагнення до миру в усьому світі. У 1993 році за сприяння З. Шехтера було сформовано Альянс єврейського оновлення «Алеф», головними принципами якого став заклик «Від оновлення серця до оновлення світу»²⁴⁰. З того часу центр «Алеф» слугував базою для втілення філософії ребе Залмана. Ця організація популяризувала індивідуальні духовні практики: медитації, молитви, споглядання. Ребе Залман заохочував до використання літургійного мистецтва – музикування, руху, гри на барабанах, співів. Він не заперечував використання популярних американських мелодій задля оживлення давніх гімнів. І навпаки, З. Шехтер-Шаломі оновив переклад англійською мовою деяких текстів Тори, які виконувалися з традиційними мелодіями. Крім того, він сприяв реінтерпретації біблійних текстів (створення сучасного мідрашу) через літературу, образотворче мистецтво, перформенс-арт тощо. Багато нововведень ребе Залмана було широко інтегровано в прогресивних єврейських конфесіях.

Виникнення та розвиток концепції «духовного старіння». У 1985 р. З. Шехтер-Шаломі, якому на той час був уже 61 рік, усамітнівся в екуменічній общині «Фонд Лами» (Lama Foundation) неподалік від Нью-Мехіко, відсторонившись від суспільної діяльності на 40 днів. Результатом його розмислів стало нове вчення, яке лягло в основу його книги «Від Старіння до Мудріння» (From Age-ing to Sage-ing), написаній у 1995 р. в співавторстві з Рональдом Міллером²⁴¹.

Джерелами концепції «духовного старіння» (Spiritual Eldering) ребе Залмана стали культурологічні дослідження традицій інституту старійшин, інших історичних образів та концепцій старості, методи сучасної психології, базовані на останніх знаннях про людський розум і свідомість, екологічний та екуменічний рухи, споглядальні практики різних світових містичних традицій, синтез попередніх духовних пошуків у царинах хасидизму, кабали, буддизму, суфізму тощо.

З. Шехтер-Шаломі проголосив необхідність істотної трансформації популярної у світі парадигми старіння, в межах якої старість постає тілесною «в'язницею», періодом хвороб та занепаду. Старість у концепції ребе Залмана набуває теософського виміру: це не просто завершальний етап людського життя, а найкращий період для досягнення божественної мудрості. Ідеальна модель старості базується на ідеї саморозвитку та духовного піднесення, тому вихід на пенсію, відсторонення від професійної діяльності є, на думку З. Шехтера, найкращим часом для остаточної самореалізації.

Своїм послідовникам ребе Залман пропонував поглибити розуміння старіння та старості, прийнявши ідею Sage-ing (мудріння). Це духовна практика накопичення мудрості на схилі літ, внаслідок якої формується новий погляд на світ, розширюються межі свідомості. З. Шехтер був упевнений, що практика «духовного старіння» в поєднанні з використанням сучасних психотехнологій здатна подовжити термін життя. Прагнення до духовної трансформації покращує якість життя в старечому віці, робить його більш осмисленим, поліпшуючи і фізичне, і психічне здоров'я. Довголіття в концепції «духовного старіння» постає великою цінністю, оскільки в процесі реінкарнації людина отримує земне втілення заради навчання: чим більше вона живе, тим більше набуває досвіду, отже, тривалість життя може вплинути на результативність інкарнації.

²³⁹ Schachter-Shalomi Z. Paradigm Shift: From the Jewish Renewal Teachings / Reb Zalman Schachter-Shalomi // Ed. Ellen Singer. – N-Y.: Jason Aronson, 1993. – P. 22.

²⁴⁰ Сайт Альянсу єврейського оновлення «Алеф» <https://aleph.org/>

²⁴¹ Miller R. S. From Age-ing to Sage-ing: A Profound New Vision of Growing Older/ Zalman Schachter-Shalomi, Ronald S. Miller. – New York: Warner Books, 1995.

Згідно з теорією З. Шехтера, кожна старіюча особа повинна пережити три фази особистісної трансформації «від старого до старця».

Перша фаза полягає у вивченні різноманітних форм та моделей старості, свідомому прийнятті власного старіння, виборі «психотехнології мудріння», формуванні віри в особливі переваги цього віку, які, згідно з концепцією З. Шехтера, полягають у найбільш вигідних умовах для духовного зростання. Головною метою тих, хто став на шлях духовного старіння, є позбавлення від негативних стереотипів щодо старості, прийняття її як віку, сприятливого для перетворення на мудреця, цілителя, пророка, наставника.

Після усвідомлення «теорії старості» настає *друга* фаза старіння: кожен повинен торувати шлях особистісної трансформації. Літня людина має оволодіти навичками аналізу та перегляду свого життя, вийти на новий рівень свідомості. Старість тут постає як мистецтво фіналізації земного буття: споглядання власних спогадів дозволить очистити свідомість від пристрастей та ментального сміття, переоцінити свої вимоги до життя, позбавитись від прив'язок до минулого. Духовне старіння містить і спеціальну підготовку до смерті. Окремими пунктами програмної роботи над собою є подальше навчання та розвиток людини, що передбачає терпиме прийняття будь-яких інновацій та соціальних змін.

Далі настає *третьа*, найвища фаза мудрого старіння. З особистісної інтеграції старіюча людина має перенести фокус уваги на навколишній світ, стати духовним наставником та цілителем родини й суспільства. Окрім того, старечий вік, на переконання З. Шехтера, сприяє активізації певних зон мозку, що потенційно дають змогу відчувати планетарну свідомість. Кожен, хто перетвориться зі звичайного старого на старця, має відчутти себе частинкою всесвітнього розуму. Таким чином, індивідуальна трансформація в духовного старця є не лише надихаючим прикладом розкриття людського потенціалу, а й внеском у глобальний розвиток общини. Залучені до інституту наставництва мудрі старійшини мають виконувати функцію духовної опори суспільства, бути цілителями родини, спільноти, природи, земного розуму Гайї (тут З. Шехтер використовує популярне нью-ейджівське поняття)²⁴². Таким чином, індивідуальна робота над собою старіючої людини розширюється до месіанського покращення світу, очищення його від скверни та гріхів.

Концепцію «духовного старіння» ребе Залман продовжував удосконалювати до кінця життя. Книга «Від Старіння до Мудріння» (From Age-ing to Sage-ing), яка стала бестселлером, постійно оновлювалась та доповнювалась новими главами. Багато уваги автор приділяв тим зрушенням, що відбулися у світовій та американській культурі. Говорячи про зростання кількості осіб похилого віку в сучасному світі, він підкреслював, що покоління бебі-бумерів (осіб, що народилися в перше економічно стабільне десятиріччя після закінчення II світової війни) має взяти на себе відповідальність за духовне здоров'я суспільства. Окрім того, він охоче ділився власним досвідом старіння, поетично порівнюючи людську старість з «грудневими роками».

Свою геронтософську доктрину ребе Залман розвивав не лише в теорії, – він активно працював з особами похилого віку і в іудейських общинах, і в інших конгрегаціях, і в світських хоспісах. Весь період пізньої старості ребе вів активну громадську діяльність, виступав у теле- та радіопрограмах, записував відеозвернення та проповіді тощо.

З. Шехтер-Шаломі помер у 2004 році трохи не доживши до 90 років.

Наразі започаткована З. Шехтером-Шаломі міжконфесійна школа «духовного старіння» продовжує свою плідну діяльність. Прибічники цього руху проводять майстер-класи, конференції та семінари дистанційно через мережу Інтернет або безпосередньо збираючи тисячі студентів не лише похилого та старого, а й середнього віку. Учасники школи поглиблюють своє розуміння старості як унікального періоду життя та розвивають мотивацію щодо необхідності духовного старіння²⁴³.

²⁴² Miller R. S. From Age-ing to Sage-ing: A Profound New Vision of Growing Older/ Zalman Schachter-Shalomi, Ronald S. Miller. – New York: Warner Books, 1995.

²⁴³ Сайт школи «духовного старіння» <http://sage-ing.org/>

Висновки. Залман Шехтер-Шаломі постає як унікальна фігура світового масштабу, геронтософську спадщину якого варто досліджувати та популяризувати. Плідні філософські роздуми мислителя та органічне поєднання ортодоксальних іудейських традицій, хасидизму та кабалістики, а також християнського, східного й суфійського містицизму породили актуальну міжконфесійну доктрину «духовного старіння», лозунгом якої є слова «Від старіння до мудріння» (From Age-ing to Sage-ing). Згідно з нею, за допомогою духовно-релігійної практики та через виконання обраних психотехнік кожна старіюча людина може перетворитися зі звичайного старого на старця-мудреця, стати наставником для молоді та духовною опорою суспільства.

Перспективи подальших наукових розвідок. Концепція «духовного старіння» особливо актуальна у зв'язку зі збільшенням тривалості життя та загальним старінням населення в більшості країн світу. Подальша популяризація, а також дослідження, переклад текстів та часткове втілення ідей відомого єврейського мислителя-реформатора З. Шехтера в Україні та ближньому зарубіжжі, здатні вплинути на важку геронтологічну ситуацію, яка склалася на сьогодні, даючи можливість вийти за межі негативних стереотипів старості та старіння.

Анотації

Публікація Ангелової А. О. «Концепція “духовного старіння” З. Шехтера-Шаломі» присвячена дослідженню геронтософських ідей одного з лідерів Всесвітнього руху єврейського оновлення. Зроблено висновки, що органічне поєднання ортодоксальних іудаїзму, хасидизму та кабалістики, християнського, східного й суфійського містицизму породили дуже актуальну для сучасного світу міжконфесійну доктрину «духовного старіння». Популяризація, переклад текстів єврейського мислителя-реформатора З. Шехтера в Україні та ближньому зарубіжжі здатні вплинути на складну геронтологічну ситуацію, яка склалася на сьогодні, дати можливість вийти за межі негативних стереотипів сприйняття старості та старіння.

Ключові слова: «духовне старіння», іудаїзм, хасидизм, Нью Ейдж, геронтософія.

The publication of Angelova A. «Conception of “spiritual eldering” of Z. Schachter-Shalomi» is devoted to research gerontosophy ideas of one of the leaders of the World Jewish renewal movement. The organic combination of orthodox Judaism, Kabbalah and Hasidism, as well as Christian, Eastern and Sufi mysticism engendered very actual doctrine of “spiritual eldering” to the modern world. Promoting, translating texts of Jewish thinker and reformer Z. Schachter in Ukraine and neighbour countries will help to improve difficult gerontological situation of today’s world, to go beyond negative stereotypes of perception of old age and aging.

Keywords: «spiritual eldering», Judaism, Hasidism, New Age, gerontosophy.